

RELIEFURI ȘI STATUETE VOTIVE DIN CERAMICĂ GLAZURATĂ DESCOPERITE LA AMPELVM*

Ion T. Lipovan

În bogatul material arheologic, de o deosebită valoare științifică, descoperit într-un cuptor de ars ceramică aparținând unei *figlina* ampelensă activă pe la mijlocul sec. II p. Chr.¹, a fost surprinsă și o importantă cantitate de ceramică cu *glazură plumbiferă*², într-o stare mai mult sau mai puțin fragmentară, provenind de la diferite obiecte rebutate în timpul procesului de fabricație. Unele dintre aceste fragmente provin de la *teracote votive*³, care ne relevă noi aspecte din viața spirituală desfășurată la Ampelum în sec. II p. Chr., iar altele, în număr de zece, provin de la reliefuri votive din ceramică, unele prezentând scene caracteristice unui anumit cult de origine orientală – cultul lui *Mithras*⁴ – inedit, până la această descoperire, în zona arheologică Ampelum, constituie subiectul notei noastre.

Reliefurile și teracotele, de la care provin aceste zece fragmente, au fost realizate în tipar mono sau bivalv, dintr-o argilă fină cărămie-gălbuie sau cenușie, culori condiționate de procedeul de ardere aplicat. După faza întâia de ardere, faza de „biscuit”⁵, obiectele au fost acoperite, prin îmbăiere sau pensulare, cu o peliculă de emulsie a unei glazuri plumbifere⁶, a cărei culoare, după ardere, era determinată de către componentele emulsiei⁷. În cazul nostru, culoarea glazurii poate să fie verde cu nuanțe albastrii, ciocolatie, lucioasă și uneori aplicată pe ambele fețe.

Starea avansată de fragmentare a reliefurilor și a statuetelor de la care provin fragmentele, pe care le vom prezenta în continuare, face imposibilă o încercare de reconstituire, sugerându-ne doar o posibilă proveniență de la unele părți ale unor reliefuri sau statuete votive, inedite, caracteristice cultului zeului

*. Comunicarea a fost prezentată la Congresul al 18-lea Internațional, organizat la Székesfehérvár (Alba Regia) de către R.C.R.F., în luna septembrie 1992, precum și în cadrul Sesiunii de comunicări științifice dedicate Zilei Naționale a României, din 27-28 noiembrie 1992, organizată de către Muzeul Unirii din Alba Iulia.

1. I.T. Lipovan, în *AlIA*, Cluj-Napoca, XXVI, 1983-1984, p. 301-317.

2. *Ibidem*, p. 303-304; idem în *SCIVA*, 41, 3-4, 1990, p. 275-291.

3. Idem, în *AlIA*, Cluj-Napoca, XXVI, p. 307.

4. *Ibidem*, p. 308.

5. Vezi nota nr. 2.

6. *Ibidem*.

7. I. T. Lipovan, în *AlIA*, Cluj-Napoca, XXVI, p. 308.

Mithras, rebutate în timpul procesului de fabricație, aspect care ne relevă execuția lor în *figlina* locală.

1. *Teracotă votivă* (pl. I/1), fragmentară – argilă fină cărămizie gălbuie, pe ambele fețe poartă o glazură verde oliv. Provine, foarte probabil, de la un bust al unui personaj divin (?), bărbia și gâtul. La gât poartă un colan din fire împletite, de la care atarnă, la mijloc, un pandativ piriform. A fost executat în tipar bivalv. Dimensiuni 6,5x5,7x0,7cm. Lipsa unor detalii caracteristice, precum și ale unor analogii, creează dificultăți privind atribuirea certă a fragmentului unei teracote care să reprezinte o anumită divinitate.

2. *Teracotă votivă* (pl. I/2), fragmentară – argilă fină cărămizie gălbuie, glazură verde oliv aplicată neuniform, precum și pete sporadice de angobă albă gălbuie. Reprezintă o parte dintr-o coafură, cu un păr bogat, realizată în șuvițe neregulate, aparține teracotei prezentate mai sus (1). Executată în tipar și retușată manual cu ajutorul unui obiect ascuțit, verosimil un stilus. Dimensiuni 8,3x9,0x1,1cm.

3. *Relief votiv* (pl. I/3) fragmentar, – argilă fină cărămizie, glazură verde lucioasă. Provine din colțul din partea dreaptă a unui relief votiv. Reprezintă piciorul stâng anterior, întins înainte, al unei bovine, verosimil un taur culcat, precum și o porțiune din soclu. Execuția în tipar bivalv. Dimensiuni 6,3x5,2x3,6cm.

4. *Relief votiv* (pl. I/4), fragmentar – argilă fină cărămizie gălbuie, glazură verde oliv aplicată pe ambele fețe în mod uniform. Reprezintă o parte din capul unui taur aplecat la sol, copita piciorului drept anterior și o porțiune din soclu. Botul și nările taurului poartă urme de angobă gălbuie. Pe porțiunea de soclu păstrată se află un ornament în rețea realizat din linii scurte și oblice. Relieful a fost executat în tipar monovalv. Dimensiuni 8,2x9,0x3,2cm.

5. *Teracotă votivă* (pl. I/5 a-b), fragment, argilă fină neagră cu glazură neagră. Provine de la un cap de taur – botul, nările, bărbia și o porțiune din gâtul puternic. Executat în tipar bivalv. Dimensiuni 3,8x5,3x3,2cm.

6. *Relief votiv* (pl. II/1), fragment, – argilă fină cenușie brunie, glazură verde oliv, lucioasă pe ambele fețe. Provine de la piciorul drept anterior al unui taur îngenunchiat. Aparține, foarte probabil, unui relief cu scena *taurotoniei*. Executat în tipar monolav. Dimensiuni 9,0x5,5x1,4cm.

7. *Relief votiv* (pl. II/2), fragment, – argilă fină cenușie, glazură verde lucioasă cu nuanțe ciocolatie. Fragmentul păstrează o porțiune din piciorul drept anterior îndoit din genunchi – copita – și o porțiune din soclu. Executat în tipar bivalv. Dimensiuni 5,0x3,7x1,0cm.

8. *Relief votiv* (pl. II/3), fragmentar, – argilă fină cenușie, glazură verde ciocolatie lucioasă. Reprezintă piciorul drept posterior întins înspre înapoi al unui taur culcat, precum și o porțiune din soclu decorat cu incizii scurte în zig-zag și motive fitomorfe. Fragmentul provine, foarte probabil, din partea stângă a unui relief *mithraic*, păstrându-se și o porțiune din zona unde de obicei se află *dodoforul Cautes*. Realizat în tipar monovalv. Dimensiuni 10,3x3,0x2,1cm.

9. *Relief votiv* (pl. II/4), fragment, – argilă fină cărămizie, glazură verde oliv. Reprezintă o porțiune din piciorul drept posterior îndoit spre înainte a unui

taur, din care s-a păstrat partea inferioară cu copita, testiculele reliefate și o porțiune din soclu. Executat în tipar monolav. Dimensiuni 5,4x5,1x1,4cm.

10. *Relief votiv* (pl. II/5), fragment, – argilă fină cenușie, poartă o glazură neagră lucioasă. Provine din colțul drept, latura superioară a unui relief votiv. Este ornamentat cu incizii oblice în rețea, iar la margine poartă incizat, în pasta moale înainte de ardere, sigla dintre majuscule *G.I.B.*⁸ (?). Executat în tipar monovalv. Dimensiuni 4,2x3,8x0,6cm.

Primele două fragmente de teracotă prezentate (pl. I/ 1, 2 a-b) nu ne oferă suficiente detalii caracteristice, tipologice, care să ne faciliteze, așa după cum am mai relatat, o precizare convingătoare privind apartenența lor unei teracote votive care ar reprezenta o anumită divinitate. Totuși, contextul în care au fost surprinse aceste fragmente, ne îndeamnă să sugerăm, ca o ipoteză de lucru destul de seducătoare, că ele ar putea proveni de la o teracotă votivă care ar reprezenta pe zeul iranian *Mithras*, verosimil *Mithras petrogenitus* (născut din piatră), alte interpretări neîntrezărind. Rămâne ca viitoarele descoperiri arheologice sau ale unor analogii posibile, care în faza actuală de documentare ne scapă, prin noile informații pe care le vom furniza, să confirme sau să infirme ipoteza noastră de lucru.

În continuare, examinarea fragmentelor de reliefuri prezentate (pl. I/3-4; II/1-5) ne relevă mici detalii care coroborate ne oferă informații interesante privind analogii cu scene ale unor reliefuri iconografice cu caracter votiv, caracteristice unui anumit cult al unei divinități care are ca atribut esențial *taurul*⁹. Poziția diferitelor părți ale corpului taurului, de pe fragmentele în discuție, sugerează apartenența lor unor scene în care animalul atribut – taurul – este culcat forțat la pământ pentru sacrificare, scenă de pură factură *mithraică*. Alte personaje sau detalii, din peisajul caracteristic reliefurilor de natură mithraică, nu au fost surprinse. Este prima semnalare, în provincia Dacia, al acestui gen de relief votiv executat din ceramică glazurată, aspect care, pe lângă alte informații de natură religioasă, ne atestă existența și la Ampelum a unor adoratori ai zeului iranian *Mithras*.

O problemă mai deosebită crează atribuirea unei anumite reprezentări a fragmentului de cap de taur (pl. I/5 a-b) provenit de la o teracotă votivă executată în tipar bivalv.

Puținele detalii oferite de către fragmentul prezentat - botul, nările, bărbia și o mică porțiune din gât -, precum și modul mai îngrijit în care au fost tratate amănunțele de pe latura dreaptă a capului, atât cât s-a păstrat, ne relevă că taurul mergea spre dreapta și că această latură era îndreptată spre privitor.

Este bine cunoscut că taurul, ca atribut, constituie caracteristica esențială, pe lângă cultul lui *Mithras* și ale altor culte, materializat prin diferite reprezentări sculpturale în care: capul de taur ocupă în medalioane o poziție centrală – cultul

8. *Ibidem*.

9. E. Wills, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 55, 457; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 122, cu bibliografia problemei.

lui *Men*¹⁰; divinitatea stă în picioare pe taur – cultul lui *Jupiter Dolichenus*¹¹, sau chiar îmbracă imaginea unui taur – *Apis*¹².

În cazul nostru, informațiile succinte și trunchiate pe care ni le furnizează fragmentul de teracotă, ne îndeamnă la multă prudență privind atribuirea lui unuia din cultele amintite mai sus. Dar demn de reținut este că la Ampelum au fost semnalate un număr de șase epigrafe culturale dolicheniene¹³, însoțite de numele unor slujitori (sacerdoți) ai lui *Jupiter Dolichenus*. Acest aspect ne face să întrezărim o posibilă apartenență a reprezentării noastre – în mod cu totul ipotetic – cultului dolichenian¹⁴ și nu zeilor *Men* sau *Apis*, mai puțin adorați în provincia Dacia¹⁵. Tot ca ipoteză de lucru, fragmentul în discuție ar putea să provină de la o replică mai redusă, a unei statuete similare celei cu inscripție de la Suceagu¹⁶, Blaj¹⁷, sau celei de la Marsilia¹⁸, unde *Jupiter Dolichenus* stă în picioare pe taur.

Pe un fragment provenit de la marginea superioară a unui relief votiv (pl. II/5) au fost surprinse majusculele *G.I.B.* și o hastă verticală, ce reprezintă, foarte probabil, o încercare de a realiza a cunoscutei sigle *G.I.P.F.* (ecit), întâlnită pe multe produse ceramice realizate în *figlina* ampelensă. Această siglă abreviază *tria nomina* a cunoscutului cetățean roman, *figulus sigillator*, *Gaius Iulius Proclus*, a cărui *figlină* a activat la Ampelum pe la mijlocul sec. II p. Chr., realizând în mod curent o gamă diversificată de produse ceramice¹⁹.

Calitatea deosebită a obiectelor de ceramică prezentate în această notă, precum și a celor prezentate anterior²⁰, ne relevă că acest *Gaius Iulius Proclus* nu era un *fugulus sigillator* oarecare, era un talentat modelator – un *plastes imaginarius* – cu un deosebit simț artistic și comercial. Este unul din puținii artizani din provincia Dacia, a cărui semnătură s-a realizat și păstrat pe obiectele de ceramică realizate în *figlina* lui. Produsele lui, cu caracter cultural, erau legate direct, de existența în așezare a unei populații eterogene sub aspect etnic și ca stare socială, aparținând diferitelor culte. La solicitarea acestor orănți, în *figlina* celui amintit mai sus, se realizau, la un preț mult mai accesibil²¹, decât prețul reliefulor executate în marmură sau calcar, reliefuli *mithraice* și teracote votive, din ceramică glazurată. Acestea puteau să fie utilizate în larariile domestice sau ca *ex-voto*-uri în templul divinității adorate.

10. *Ibidem*, p. 123, fig. 11.

11. S. Sanie, *CultOr*, București, 1981, p. 77, p. XIV; idem, în *SCIVA*, 30, 1, 1979, p. 26.

12. Al. Popa, *Culte egiptene și microasiatice în Dacia romană*, (Rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1979, p. 8.

13. IDR. III, 3, 295-299 a; S. Sanie, *CultOr*, p. 47, 256.

14. Al. Popa, *op. cit.*, p. 8; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 136.

15. Vezi nota nr. 12.

16. S. Sanie, *op. cit.*, pl. XIV, p. 62.

17. I. I. Russu, în *ActivMuz*, II, 1956, p. 124, nr. 1; A. Bodor, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos*, 1957, p. 105, fig. 3.

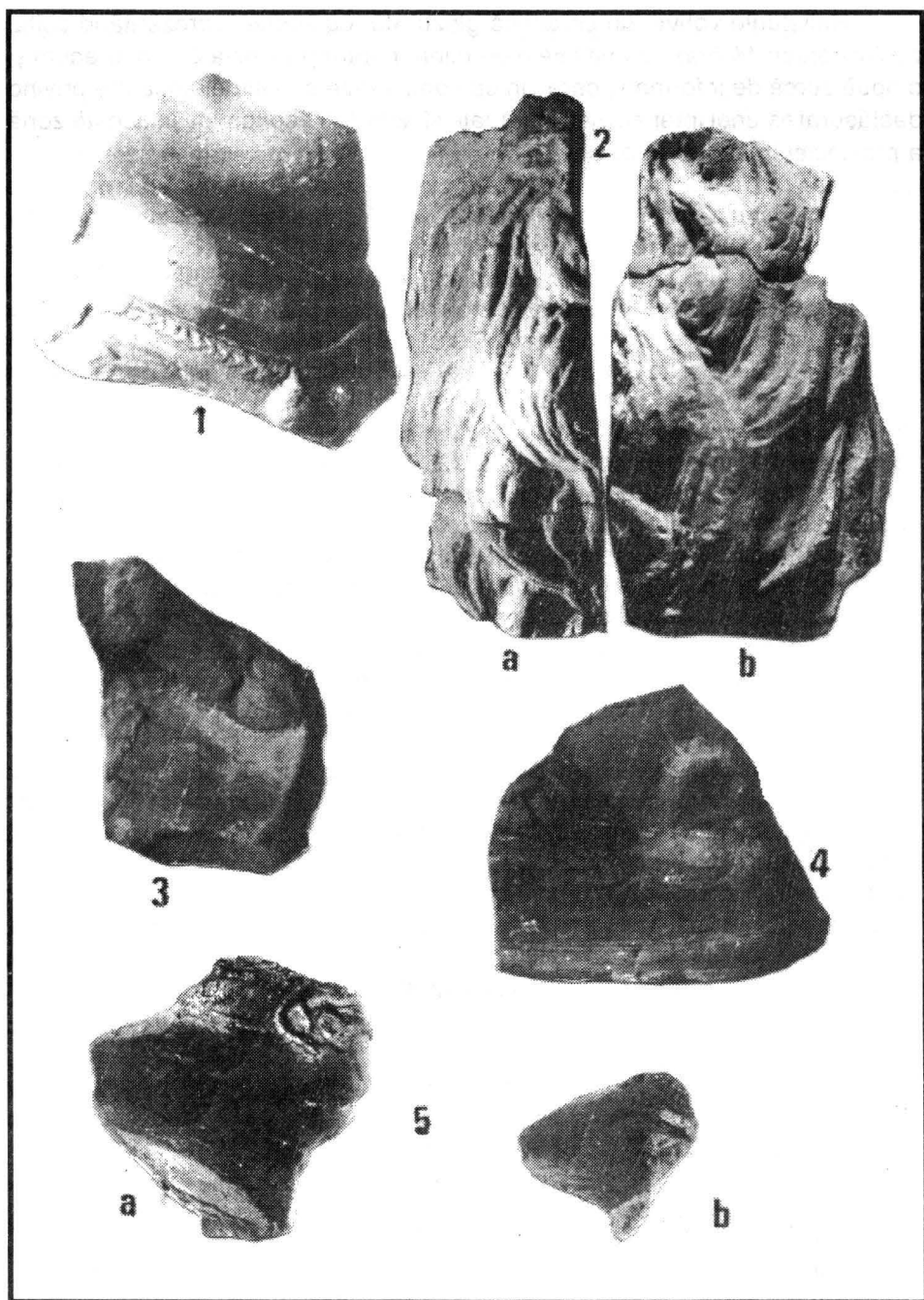
18. S. Sanie, *Jupiter Dolichenus*, Enciclopedia civilizației romane, București, 1982, p. 403-404, fig. 283.

19. I. T. Lipovan, *op. cit.*, p. 303-308.

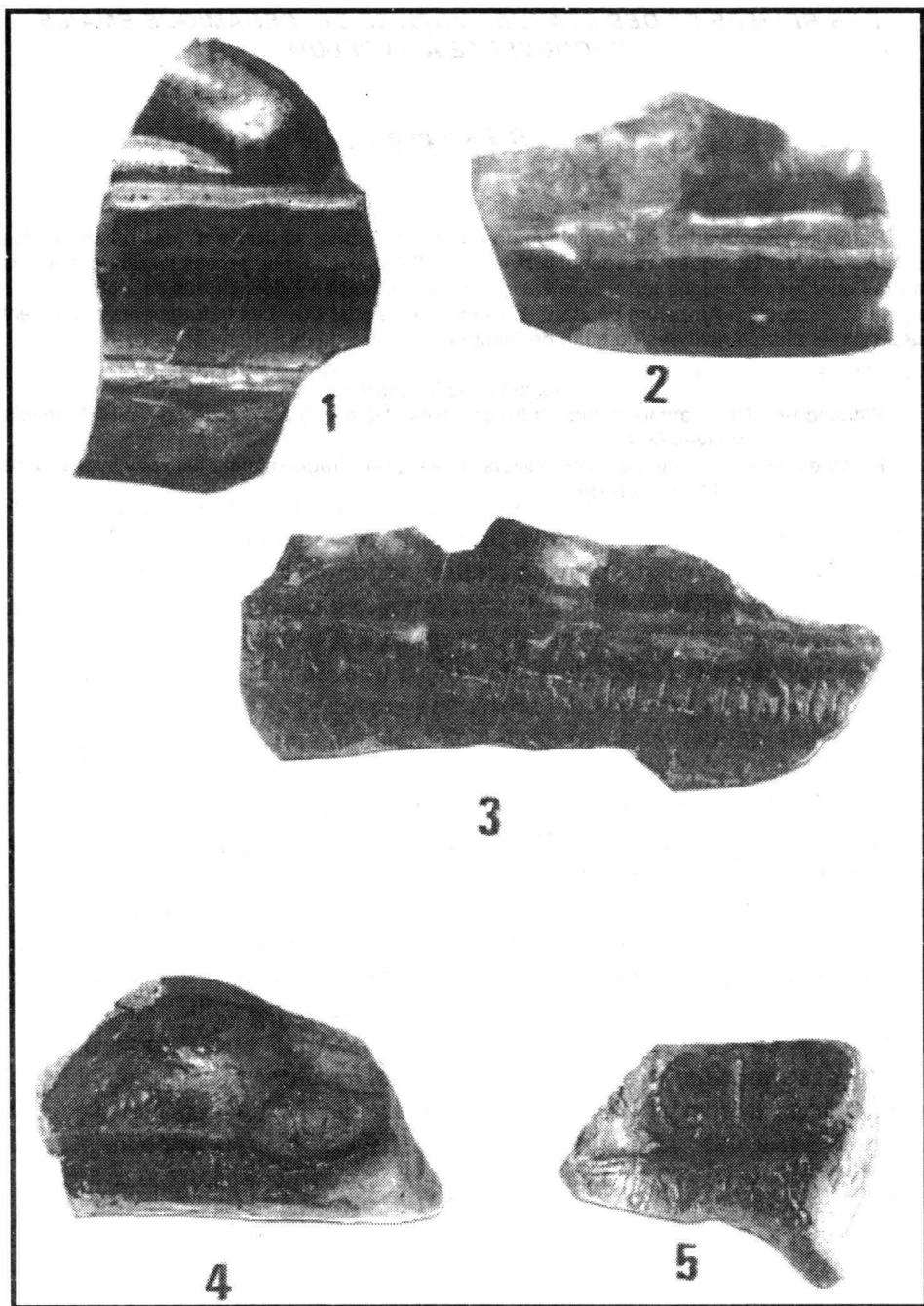
20. *Ibidem*.

21. M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 106. Materialele prezentate în această notă au fost donate Muzeului Unirii din Alba Iulia.

Reliefurile votive din ceramică glazurată, cu scene reprezentând cultul zeului iranian *Mithras*, constituie o premieră pentru provincia Dacia, precum și o nouă sursă de informații, care vin să completeze conștiințele noastre privind desfășurarea unei intense vieți spirituale și activități economice în această zonă a provinciei în sec. II-III p. Chr.

Pl. I. – Fragmente de statuete votive (1-2 a-b; 5 a-b); fragmente de reliefuri votive (3-4)

Pl. II. – Fragmente de reliefuri votive (1-4); fragment de relief votiv cu sigla G.I.P.F(ecit) (5).

***DES RELIEFS ET DES STATUES VOTIVES DE CÉRAMIQUE ÉMAILÉ
DECOUVERTE À AMPELUM***

R é s u m é

Parmi les découvertes de céramique de Ampelum (Zlatna) se trouvent „des reliefs" et des statues votives. Quelques fragments proviennent d'objets-rebuts du procès de fabrication, les autres sont les restes des terre cuite votives. Elles mettent en évidence des aspects de la vie spirituelle déroulé à Ampelum pendant le II-ème, siècle post I.Cr. Les 10 fragments présentent des scènes caractéristiques du culte de Mithras.

La liste des illustrations:

Planche I-er: Des fragments des statues votives (1-2 a-b; 5 a-b); des fragments de reliefs votives (3-4).

Planche II-ème: Des fragments des reliefs votives (1-4); fragment de relief votiv avec la sigle G.I.P.F. (ent) (5).